व्यञ्जनान्ताः ।

शब्दसृष्टिं पश्यत ☺

अमर्त्यः

निर्जरः, अमरः, देवः, प्रभुः

त्रिदशः, विबुधः, सुरः, भगवान्

आदित्यः

मित्रः, दिनकरः, दिवाकरः, सूर्यः

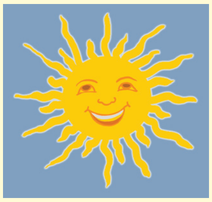

रविः, भास्करः, चण्डांशुः, भास्वान्

‘वत्’ – प्रत्ययान्ताः	‘मत्’ – प्रत्ययान्ताः
भगवान्	श्रीमान्
भास्वान्	शक्तिमान्
विद्यावान्	बुद्धिमान्
गुणवान्	आयुष्मान्
ज्ञानवान्	हनुमान्
कलावान्	कीर्तिमान्

वत्/मत् प्रत्ययः स्वामित्वं दर्शयति।
एते वत्/मत् प्रत्ययान्ताः ।

एतान् व्यञ्जनान्तान् अवगच्छत ।

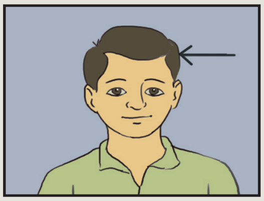

शिरः
(शिरस्)

अध्वा
(अध्वन्)

व्योम
(व्योमन्)

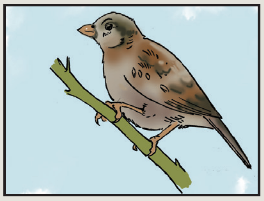

पक्षी
(पक्षिन्)

ब्रह्मा
(ब्रह्मन्)

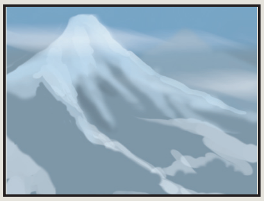

हिमवान्
(हिमवत्)

भाषासूत्रम् - १

अन्तम्	पुंलिङ्गम्	स्त्रीलिङ्गम्	नपुंसकलिङ्गम्
सकारान्ता:	चन्द्रमस्	अप्सरस्	पयस्
तकारान्ता:	मरुत्	तडित्	जगत्
वत्/मत्-प्रत्ययान्ता:	भगवत्/श्रीमत्	ई प्रत्ययं योजयित्वा नदी-शब्दवत् रूपाणि।	जगत् - शब्दवत्
इन्नन्ता:	शशिन्	यथा भगवती, श्रीमती, शशिनी, योगिनी	भाविन्
अन्नन्ता:	राजन्/आत्मन्	-	नामन्/वर्त्मन्
चकारान्ता:	पयोमुच्	वाच्	-
जकारान्ता:	वणिज्	स्रज्	-
शकारान्ता:	-	दिश्	-

भगवत् - वत्प्रत्ययान्तं विशेषणं पुंलिङ्गम् । **श्रीमत् - मत्प्रत्ययान्तं विशेषणं पुंलिङ्गम् ।**

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्	विभक्ति:	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
भगवान्	भगवन्तौ	भगवन्त:	प्रथमा	श्रीमान्	श्रीमन्तौ	श्रीमन्त:
भगवन्तम्	भगवन्तौ	भगवत:	द्वितीया	श्रीमन्तम्	श्रीमन्तौ	श्रीमत:
भगवता	भगवद्भ्याम्	भगवद्भि:	तृतीया	श्रीमता	श्रीमद्भ्याम्	श्रीमद्भि:
भगवते	भगवद्भ्याम्	भगवद्भ्य:	चतुर्थी	श्रीमते	श्रीमद्भ्याम्	श्रीमद्भ्य:
भगवत:	भगवद्भ्याम्	भगवद्भ्य:	पञ्चमी	श्रीमत:	श्रीमद्भ्याम्	श्रीमद्भ्य:
भगवत:	भगवतो:	भगवताम्	षष्ठी	श्रीमत:	श्रीमतो:	श्रीमताम्
भगवति	भगवतो:	भगवत्सु	सप्तमी	श्रीमति	श्रीमतो:	श्रीमत्सु
हे भगवन्	हे भगवन्तौ	हे भगवन्त:	सम्बोधनम्	हे श्रीमन्	हे श्रीमन्तौ	हे श्रीमन्त:

भगवत् इव अन्ये शब्दा:- क्षमावत्, हिमवत्, बलवत्, दयावत्, हनुमत्, बुद्धिमत्, शक्तिमत् इत्यादय: । गतवत्, पठितवत्, दृष्टवत्, नीतवत् इत्यादीनि कर्तरि भू.धा. विशेषणानि 'भगवत्' शब्दवत् प्रपद्यन्ते ।

- शशिन् = शश-इन् (**इन् प्रत्यय: स्वामित्वं दर्शयति**) 'शश:' नाम शशक: । शश: यस्य (अङ्के) अस्ति स: शशी।

शशिन् - इन्नन्तं विशेषणं पुंलिङ्गम् । **भाविन् - इन्नन्तं विशेषणं नपुंसकलिङ्गम् ।**

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्	विभक्ति:	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
शशी	शशिनौ	शशिन:	प्रथमा	भावि	भाविनी	भावीनि
शशिनम्	शशिनौ	शशिन:	द्वितीया	भावि	भाविनी	भावीनि
शशिना	शशिभ्याम्	शशिभि:	तृतीया	भाविना	भाविभ्याम्	भाविभि:
शशिने	शशिभ्याम्	शशिभ्य:	चतुर्थी	भाविने	भाविभ्याम्	भाविभ्य:
शशिन:	शशिभ्याम्	शशिभ्य:	पञ्चमी	भाविन:	भाविभ्याम्	भाविभ्य:
शशिन:	शशिनो:	शशिनाम्	षष्ठी	भाविन:	भाविनो:	भाविनाम्
शशिनि	शशिनो:	शशिषु	सप्तमी	भाविनि	भाविनो:	भाविषु
हे शशिन्	हे शशिनौ	हे शशिन:	सम्बोधनम्	हे भाविन्/ भावि	हे भाविनी	हे भावीनि

शशिन् इव अन्ये शब्दा:- स्वामिन्, प्राणिन्, विद्यार्थिन्, शाखिन्, योगिन्, संन्यासिन्, वाजिन्, श्रेष्ठिन् इत्यादय: ।

चन्द्रः	शशिन्
चन्द्रः गगने वर्तते । रात्रौ वयं **चन्द्रं** पश्यामः ।	यथा– **शशी** गगने वर्तते । रात्रौ वयं ____पश्यामः ।
चन्द्रेण एव निशायाः शोभा वर्धते ।	____ एव निशायाः शोभा वर्धते ।
चन्द्राय सर्वे स्पृहयन्ति ।	____ सर्वे स्पृहयन्ति ।
चन्द्रात् मानवाः प्रकाशं लभन्ते ।	____ मानवाः प्रकाशं लभन्ते ।
सुधांशुः शशाङ्कः, चन्द्रमाः इत्येतानि	सुधांशुः शशाङ्कः, चन्द्रमाः इत्येतानि
चन्द्रस्य अन्यानि नामानि ।	____ अन्यानि नामानि ।
चन्द्रे कलङ्काः अपि सन्ति ।	____ कलङ्काः अपि सन्ति ।
हे **चन्द्र**, मह्यं मनःसामर्थ्यं यच्छ ।	हे ____, मह्यं मनःसामर्थ्यं यच्छ ।

आत्मन् – अन्नन्तं पुंलिङ्गं नाम । **राजन् – अन्नन्तं पुंलिङ्गं नाम ।**

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्	विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
आत्मा	आत्मानौ	आत्मानः	प्रथमा	राजा	राजानौ	राजानः
आत्मानम्	आत्मानौ	आत्मनः	द्वितीया	राजानम्	राजानौ	राज्ञः
आत्मना	आत्मभ्याम्	आत्मभिः	तृतीया	राज्ञा	राजभ्याम्	राजभिः
आत्मने	आत्मभ्याम्	आत्मभ्यः	चतुर्थी	राज्ञे	राजभ्याम्	राजभ्यः
आत्मनः	आत्मभ्याम्	आत्मभ्यः	पञ्चमी	राज्ञः	राजभ्याम्	राजभ्यः
आत्मनः	आत्मनोः	आत्मनाम्	षष्ठी	राज्ञः	राज्ञोः	राज्ञाम्
आत्मनि	आत्मनोः	आत्मसु	सप्तमी	राज्ञि, राजनि	राज्ञोः	राजसु
हे आत्मन्	हे आत्मानौ	हे आत्मानः	सम्बोधनम्	हे राजन्	हे राजानौ	हे राजानः

जन्मन् – अन्नन्तं नपुंसकलिङ्गं नाम । **नामन् – अन्नन्तं नपुंसकलिङ्गं नाम ।**

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्	विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
जन्म	जन्मनी	जन्मानि	प्रथमा	नाम	नामनी–नाम्नी	नामानि
जन्म	जन्मनी	जन्मानि	द्वितीया	नाम	नामनी–नाम्नी	नामानि
जन्मना	जन्मभ्याम्	जन्मभिः	तृतीया	नाम्ना	नामभ्याम्	नामभिः
जन्मने	जन्मभ्याम्	जन्मभ्यः	चतुर्थी	नाम्ने	नामभ्याम्	नामभ्यः
जन्मनः	जन्मभ्याम्	जन्मभ्यः	पञ्चमी	नाम्नः	नामभ्याम्	नामभ्यः
जन्मनः	जन्मनोः	जन्मनाम्	षष्ठी	नाम्नः	नाम्नोः	नाम्नाम्
जन्मनि	जन्मनोः	जन्मसु	सप्तमी	नाम्नि/नामनि	नाम्नोः	नामसु
हे जन्म	हे जन्मनी	हे जन्मानि	सम्बोधनम्	हे नामन्/ नाम	हे नामनी/ नाम्नी	हे नामानि

'आत्मन्'– अनुसारम् – महात्मन्, अध्वन्, यज्वन्, **ब्रह्मन्**, अश्मन् इत्यादीनि ।
'राजन्' – अनुसारम् – ग्रावन्, मूर्धन्, महिमन्, गरिमन्, लघिमन्, सीमन् (स्त्री.), **प्रेमन्** इत्यादीनि ।
'जन्मन्' – अनुसारम् – कर्मन्, वर्त्मन्, भस्मन्, **ब्रह्मन्**, सद्मन् इत्यादीनि ।
'नामन्' – अनुसारम् – हेमन्, व्योमन्, **प्रेमन्**, सामन्, दामन्, धामन्, लोमन् इत्यादीनि ।
*** ब्रह्मन् तथा प्रेमन् – पुंलिङ्गे नपुंसकलिङ्गे च वर्तेते ।**

वाच् – चकारान्तं स्त्रीलिङ्गं नाम । **दिश् – शकारान्तं स्त्रीलिङ्गं नाम ।**

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्	विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
वाक्/वाग्	वाचौ	वाचः	प्रथमा	दिक्/दिग्	दिशौ	दिशः
वाचम्	वाचौ	वाचः	द्वितीया	दिशम्	दिशौ	दिशः
वाचा	वाग्भ्याम्	वाग्भिः	तृतीया	दिशा	दिग्भ्याम्	दिग्भिः
वाचे	वाग्भ्याम्	वाग्भ्यः	चतुर्थी	दिशे	दिग्भ्याम्	दिग्भ्यः
वाचः	वाग्भ्याम्	वाग्भ्यः	पञ्चमी	दिशः	दिग्भ्याम्	दिग्भ्यः
वाचः	वाचोः	वाचाम्	षष्ठी	दिशः	दिशोः	दिशाम्
वाचि	वाचोः	वाक्षु	सप्तमी	दिशि	दिशोः	दिक्षु
हे वाक्/वाग्	हे वाचौ	हे वाचः	सम्बोधनम्	हे दिक्/दिग्	हे दिशौ	हे दिशः

'वाच्' शब्दवत्– त्वच् (स्त्री.), पयोमुच् (पुं.) इत्यादयः । 'दिश्' शब्दवत्– दृश् इत्यादयः ।

वणिज् – जकारान्तं पुंलिङ्गं नाम । **स्रज् – जकारान्तं स्त्रीलिङ्गं नाम ।**

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्	विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
वणिक्/ग्	वणिजौ	वणिजः	प्रथमा	स्रक्/ग्	स्रजौ	स्रजः
वणिजम्	वणिजौ	वणिजः	द्वितीया	स्रजम्	स्रजौ	स्रजः
वणिजा	वणिग्भ्याम्	वणिग्भिः	तृतीया	स्रजा	स्रग्भ्याम्	स्रग्भिः
वणिजे	वणिग्भ्याम्	वणिग्भ्यः	चतुर्थी	स्रजे	स्रग्भ्याम्	स्रग्भ्यः
वणिजः	वणिग्भ्याम्	वणिग्भ्यः	पञ्चमी	स्रजः	स्रग्भ्याम्	स्रग्भ्यः
वणिजः	वणिजोः	वणिजाम्	षष्ठी	स्रजः	स्रजोः	स्रजाम्
वणिजि	वणिजोः	वणिक्षु	सप्तमी	स्रजि	स्रजोः	स्रक्षु
हे वणिक्/ग्	हे वणिजौ	हे वणिजः	सम्बोधनम्	हे स्रक्/ग्	हे स्रजौ	हे स्रजः

'वणिज्' शब्दवत् – ऋत्विज्, भिषज् इत्यादयः ।

जिज्ञासापत्रम्

१) स्तम्भपूरणं कुरुत ।

*		स्वरान्तम्		व्यञ्जनान्तम्	
चित्रम्		प्रातिपदिकम्	प्रथमा ए.व.	प्रातिपदिकम्	प्रथमा ए.व.
१.		नृप		राजन्, भूभृत्, क्ष्माभृत्, महीक्षित्	
२.		जलद		पयोमुच्	

२) चतुर्थपदं लिखत

अ) वाणी – वाण्या :: वाच् – ______ ।

आ) जल – जलात् :: पयस् – ______ ।

इ) प्राज्ञ – प्राज्ञान् :: धीमत् – ______ ।

ई) नदी – नदीनाम् :: सरित् – ______ ।

३) वाक्यार्थमेलनं कुरुत ।

अ) भूभृत् पृथिवीं रक्षति ।	अ) गीर्वाणवाणी देवभाषा ।
आ) व्योम्नि विहायस: विहरन्ति ।	आ) विश्वं भगवता सृष्टम् ।
इ) संस्कृतवाग् विबुधभारती ।	इ) आकाशे खगा: उड्डयन्ते ।
ई) श्रीकृष्णस्य मस्तके मुकुटं भाति ।	ई) गोविन्दस्य मूर्ध्नि किरीटं विराजते ।
उ) जगत् ईश्वरेण निर्मितम् ।	उ) राजा मेदिनीं प्रतिपालयति ।

४) तालिकां पूरयत ।

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्	विभक्ति:
१. हेम	______/______	______	प्रथमा
२. ______	विद्यावन्तौ	______	द्वितीया
३. ______	त्वग्भ्याम्	______	तृतीया
४. ______	ब्रह्मभ्याम् (पुं.)	______	चतुर्थी
५. भिषज:	______	______	पञ्चमी
६. ग्राव्ण:	______	______	षष्ठी
७. ______	______	योगिषु	सप्तमी
८. ______	______	हनुमन्त:	सम्बोधनम्

५) योग्यं रूपं योजयत ।

अ) सीता ______ रत्नहारं यच्छति । (हनुमत्)

आ) तारका: ______ शोभन्ते । (व्योमन्)

इ) प्रजापालनं ______ कर्तव्यम् । (राजन्)

ई) मम मित्रस्य ______ नसीर: । (नामन्)

उ) हे ______, किं करवाणि ? (स्वामिन्)

पठत–बोधत–कण्ठस्थीकुरुत ।

कारकाणि

[१]कर्ता [२]कर्म च [३]करणं [४]सम्प्रदानं तथैव च ।
[५]अपादान–[६]अधिकरणमित्याहु: कारकाणि षट् ।।

शब्दानुक्रमणिका

[१]रामो [२]हरि: [३]करी [४]भूभृद् [५]भानु: [६]कर्ता च [७]चन्द्रमा: ।
[८]तस्थिवान् [९]भगवान् [१०]आत्मा दशैते **पुंसि** नायका: ।।
[१]रमा [२]रुचिर् [३]नदी [४]धेनुर् [५]वाग् [६]धी: [७]सरिद्–अनन्तरम् ।
[८]क्षुत् [९]प्रावृट् च [१०]शरच्चैव दशैते **स्त्रीषु** नायका: ।।
[१]ज्ञानं [२]दधि [३]पयो [४]वर्म [५]धनुर् [६]वारि [७]जगत् तथा ।
[८]मधु [९]नाम [१०]मनोहारि दशैते तु **नपुंसके** ।।

पठत–बोधत

संस्कृतदिनसमारोहः

१९६९ तः श्रावणपौर्णिमा–दिनं संस्कृतदिनरूपेण सम्पूर्णभारते आचर्यते। २००० तमवर्षतः संस्कृतानुरागिणः संस्कृतसप्ताहस्य आरम्भम् अकुर्वन् । तन्निमित्तं श्रावणपौर्णिमायाः पूर्वं दिनत्रयम् अनन्तरं दिनत्रयं च संस्कृतस्य विविधकार्यक्रमाणाम् आयोजनं भवति । श्रावणपौर्णिमायां संस्कृतदिनस्य आचरणं भवति ।

संस्कृतसप्ताह–कार्यक्रमाः ।

	दिनम्	कार्यक्रमाः ।
०१	प्रथमं दिनम् ।	विविधाः स्पर्धाः – सुभाषित–कण्ठस्थीकरणम् /गीता–कण्ठस्थीकरणम् / अष्टक–कण्ठस्थीकरणम् / चित्रवर्णनम् / निबन्धलेखनम् / स्तोत्र–कण्ठस्थीकरणम् ।
०२	द्वितीयं दिनम् ।	क्रीडाः – सङ्ख्याक्रीडाः, भाषाक्रीडाः, स्मरणक्रीडाः ।
०३	तृतीयं दिनम् ।	नाट्य–प्रस्तुतीकरणम् ।
०४	चतुर्थं दिनम् ।	कथाकथनम् ।
०५	पञ्चमं दिनम् ।	गीतगायनम् – वैयक्तिकं सामूहिकं च ।
०६	षष्ठं दिनम् ।	संस्कृतगीताधारेण नृत्यम् ।
०७	सप्तमं दिनम् ।	प्रदर्शनी तथा समापन–कार्यक्रमाः ।

संस्कृतदिनवृत्तम् ।

संस्कृतेन मानवजीवनं सफलं भवति । – श्रीमान् अध्यक्षः ।

साङ्गली – (तिथिः – श्रावणपौर्णिमा)

‘सरस्वती विद्यामन्दिरम्’ इति प्रशालायां संस्कृतदिननिमित्तम् आयोजितः संस्कृतसप्ताहसमारोहः सम्पन्नः । कार्यक्रमस्य प्रारम्भः दीपप्रज्वालनेन तथा प्रतिमापूजनेन सञ्जातः। अस्मिन् समये संस्कृतेन सरस्वतीस्तवनं स्वागतगीतं च छात्रैः गीतम् ।

प्रशालायाः मुख्याध्यापिकया प्रास्ताविकं कृतम् । तया संस्कृतसप्ताहस्य महत्त्वं कथयित्वा कार्यक्रमेषु सहभागिनां छात्राणाम् अभिनन्दनं कृतम् । संस्कृतसप्ताहम् अनुसृत्य छात्राणां पालकानां च कृते संस्कृतसम्भाषणशिबिरम् आयोजितम् । संस्कृताध्यापिकया तस्य वृत्तान्तः निवेदितः । प्रमुखातिथिः संस्कृतवस्तुप्रदर्शिन्याः उद्घाटनं कृतवान्। अस्मिन्नवसरे छात्राः संस्कृतगीताधारेण नृत्यानि प्रस्तुतवन्तः । तथैव कालिदास–भास–आदीनां नाटकानि छात्रैः अभिनीतानि ।

अतिथिवर्येण भाषणे संस्कृतभाषायाः ऐतिहासिकं, वैज्ञानिकं, साहित्यिकं मूल्यं च प्रतिपादितम् । कार्यक्रमस्य अध्यक्षमहोदयेन ‘वैदेशिकानां संस्कृतजिज्ञासा’ इति विषयम् अधिकृत्य भाषणं कृतम् ।

दशमीकक्षायाः छात्रः सर्वेभ्यः धन्यवादान् व्याहरत् । कार्यक्रमस्य सूत्रसञ्चालनं छात्रैः एव संस्कृतेन कृतम्। ‘प्रतिदिनम् एकं सुभाषितं कण्ठस्थं करोमि’ इति छात्रैः सङ्कल्पितम्। ‘प्रवहतात् संस्कृतमन्दाकिनी’ इति गीतेन समापनम् अभवत्।

उपक्रमः – अस्मिन् वर्षे युष्माकं विद्यालये संस्कृतदिनसमारोहः कथम् आचरणीयः इति विषये शिक्षकेण सह चर्चां कुरुत ।